

*Makalenin Türü: Araştırma Makalesi / Research Article

*Geliş Tarihi / First Received: 22.09.2022

*Kabul Tarihi / Accepted: 15.12.2022

*Atıf Bilgisi: Bahadır S. (2022). "İbrahim Aslanoğlu'na Göre 'Pir Sultan Abdallar' ve 16. Yüzyılda Alevî-Bektaşî Algısı". Hars Akademi, 5 (2), 338-351

*Citation: Bahadır S. (2022). "'Pir Sultan Abdals' According To İbrahim Aslanoğlu And The Alevî-Bektashî Perception In The 16th Century". Hars Akademi, 5 (2), 338-351.

İBRAHİM ASLANOĞLU'NA GÖRE "PİR SULTAN ABDALLAR"

VE 16. YÜZYILDA ALEVİ-BEKTAŞİ ALGISI

Sedat BAHADIR*

Öz

Adları doğup büyüdüğü, yetiştiği ya da uzun süre yaşadığı şehirlerle özdeşmiş önemli araştırmacılardan biri de İbrahim Aslanoğlu'dur. Aslanoğlu'nun *Pir Sultan Abdallar* kitabı, 40 yıl köy köy dolaşarak elde ettiği verileri ve belgeleri karşılaştırarak ortaya koyduğu önemli bir emek ürünüdür. Aslanoğlu, Alevî-Bektaşî inancını taşıyan 6 şairin "*Yunus Emre*"lerde olduğu gibi, aynı veya benzer mahlası kullandığını tespit etmiştir. Toplamda 427 adet olarak tespit edilen şiirlerin 161 tanesinin Banazlı Pir Sultan'a ait olduğu çeşitli incelemeler sonucunda ortaya çıkmıştır. Aslanoğlu, Pir Sultan Abdal ve Hızır Paşa ile ilgili olarak anlatılan hikâyelerle birlikte; arşiv mühimme defterleri, fermanlar, şer'iyye sicilleri ve tarihi kayıtları inceleyerek Hızır Paşa'nın hangi tarihte atandığı ve Pir Sultan Abdal'ın ölüm tarihinin hangi yıllar olabileceği hakkında sağlıklı bir tahminde bulunmuştur.

XVI. yüzyılda Anadolu'nun siyasi ve sosyal durumu dikkate alındığında, Doğu Anadolu'da yaşayan Türkmen Alevîlerden, iltizam sisteminin getirmiş olduğu taşeron anlayışıyla zorla vergi alındığına dair tarihi kayıtlar bulunmaktadır. Bu nedenle orada yaşayan insanlar birçok yönden çaresiz kalmışlardır. Devletin ana unsuru olan Türkmen Alevîleri, fitne ve fesat ile aşığalanmaya ve katledilmeye çalışılmakla birlikte sürgüne gönderilmiştir. Bu durum yaşanıldığı bölgede Türkmenlerin güvenmek mecburiyetinde olduğu Safevî hâkimiyetini daha güçlü bir hale getirmiştir.

Anahtar Sözcükler: İbrahim Aslanoğlu, Pir Sultan Abdallar, Alevî-Bektaşî, Hızır Paşa, Sivas.

* Doç. Dr., Artvin Çoruh Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. sedatbahadir@artvin.edu.tr /
ORCID: 0000-0002-1018-016X

“PIR SULTAN ABDALS” ACCORDING TO İBRAHİM ASLANOĞLU AND THE ALEVI-BEKTASHI PERCEPTION IN THE 16TH CENTURY

Sedat BAHADIR*

Abstract

One of our important researchers, whose names are identified with the cities where he was born, grew up or lived for a long time, is İbrahim Aslanoğlu. For Aslanoğlu, the book “Pir Sultan Abdallar” is an important product of labor, which he put forward by comparing the data and documents he obtained by traveling from village to village for 40 years. Aslanoğlu determined that 6 poets with Alevi-Bektashi belief used the same or similar pseudonyms as in “Yunus Emre”. It has been revealed as a result of various investigations that 161 of the poems, which were determined as 427 in total, belong to Banazlı Pir Sultan. Along with the stories told about Aslanoğlu, Pir Sultan Abdal and Hızır Pasha; By examining archive mühimme books, edicts, sharia registers and historical records, he made a healthy guess about the date of appointment of Hızır Pasha and the years of Pir Sultan Abdal’s death.

XVI. Considering the political and social situation of Anatolia in the 19th century, there are historical records that tax was taken from Turkmen Alevis living in Eastern Anatolia, with the understanding of subcontracting brought by the tax farming system. Therefore, the people living there were helpless in many ways. The Turkmen Alevis, the main element of the state, were sent into exile despite being tried to be humiliated and murdered through strife and mischief. This situation made the Safavid domination, which the Turkmen had to rely on, stronger in the region.

Keywords: İbrahim Aslanoğlu, Pir Sultan Abdals, Alevî-Bektashi, Hızır Pasha, Sivas.

---

* Associate Professor., Artvin Çoruh University, Department Of Turkish Language And Literature.
sedatbahadir@artvin.edu.tr / ORCID: 0000-0002-1018-016X

Giriş

Bu çalışmanın amacı İbrahim Niyazi Aslanoğlu'nun *Pir Sultan Abdallar* kitabındaki farklı dönemlerde yaşamış Pir Sultan mahlasını kullanan şairlerin şiirlerini incelemekle birlikte, o dönemden günümüze kadar Alevî-Bektaşî anlayışındaki önemli faktörleri değerlendirmektir.

Türk edebiyatının önemli alanlarından biri de inançları temele alan dinî-tasavvufi edebiyat koludur. Araştırmacılar tarafından tekke edebiyatı, tasavvuf edebiyatı, tekke-tasavvuf edebiyatı gibi adlarla anılan bu alanın temel formasyonu halkı bilinçlendirmek üzere eğitici ve öğretici bir tarzda yazılan şiirlerdir. Bu doğrultuda Türkistan merkezli Türk tasavvuf kültürünün kurucusu sayılan Hoca Ahmet Yesevî ve oluşturduğu geleneğin önemi büyüktür. Anadolu'da özellikle 13. ve 16. yüzyıllar arasında yetişen mutasavvıfların büyük çoğunluğunda Yesevilikten izler görülmektedir. Geleneksel Türk inançları ve İslam'ı sentez bir yapıda ele alan tasavvuf düşüncesinde Alevî-Bektaşî kültürü önemli bir boyuttur. Yesevî geleneğini sürdüren Hacı Bektaş-ı Veli ve onun çevresinde yetişen mutasavvıf şairler, Anadolu halk Müslümanlığı olarak da bahsedilen Türk tasavvufunun kökleşmesinde, etkilerinin günümüzde bile sürdürülmesinde büyük bir etki sağlamışlardır. Bu halk Müslümanlığı çevresinde etkili isimlerden biri de 16. yüzyılda yaşadığı kaynaklarda ortaya konulan Pir Sultan Abdal'dır (Özdemir 2013: 77-81).

Bilindiği gibi Anadolu sahasında halk bilimi alanında gönüllü olarak yapmış olduğu çalışmalarla topluma mâl olmuş birçok değerli bilim adamı vardır. Bu değerli bilim adamlarından biri, 1948 yılında memleketi Tokat'tan Sivas Öğretmen Okuluna eğitim için geldikten sonra 1995 yılındaki ölümüne kadar geçen 47 yıllık hayatını folkloru adayan İbrahim Niyazi Aslanoğlu'dur. Doğan Kaya, Aslanoğlu için "[...] *Sivas halkbilimine olan sevdasından ötürü bu yola girmiştir*" (Köse 2018: 35) diyerek merhum Aslanoğlu'ndan övgüyle bahsetmiştir.

Aslanoğlu'na (2000: 16) göre Pir Sultan'ın günümüzde yanlış anlaşılmasının sebeplerinden biri de ayrı görüş, düşünüş ve ifadeye sahip olan şairlerin mahlas benzerliği olması ve doğal olarak birbirleriyle karıştırılmasıdır. Bu sebeple, 1984'de ilk baskısı yapılan *Pir Sultan Abdallar* adlı çalışmasını icra ederken köy köy dolaşıp sözlü derlemeler yapmış; çevreden bulduğu cönk ve mecmualar, mukayeseli bir şekilde incelenmiştir. Bu incelemelere arşiv belgelerini de ekleyerek 6 ayrı "Pir Sultan Abdal" tespit etmiştir. Aslanoğlu, bu şairlerin deyimlerindeki farklılığı tespit ederken önce mahlasları üzerinde yoğunlaşmıştır. Banazlı olanın "*Pir Sultan*",¹ Merzifon veya Çorumlu olanın "*Pir Sultan'ım Haydar*",² Artovalı (Tokat) olanın "*Abdal Pir Sultan*",³ aruz vezniyle şiirler yazanın "*Pir Sultan Abdal*",⁴ adının Halil İbrahim olduğunu ve asılması ile ilgili şiirler söyleyenin de "*Pir Sultan Abdal*" mahlasını kullandığını tespit ederek ilk ayrımını yapmıştır (Aslanoğlu 2000: 67-85). Bu çalışmaların ardından "*Menakıb-ül Esrar Behçet-ül Ahrar*"⁵ veya "*Buyruk*"⁶ adı verilen eserin incelemesine yer vermiştir. Pir Sultan'ın ölümünden

¹ Çalışmaya konu olan "*Pir Sultan*" mahlaslı şair.

² Aslanoğlu, bu şairin Sivas'la ilgili tek dizesi olmadığını ve Çorum yöresinden olduğu tespit etmiştir (Aslanoğlu 2000: 29).

³ 19. yüzyılda yaşadığı düşünülmektedir (Aslanoğlu 2000: 30).

⁴ Aslanoğlu, bu şairin medrese tahsili yaptığını ve şiirlerinin az olduğunu söylemektedir (Aslanoğlu 2000: 30).

⁵ Gizli menkıbeler ve hür olmanın sevimliliği.

40-50 yıl sonra yazılmış olan (Aslanoğlu, 2000: 18) bu eserin incelenmesindeki amaç da o dönemdeki dil ve ifade özelliğini tespit etmektir. Daha sonra da Pir Sultan mahlasını taşıyan şairlerin dil ve ifade özelliği karşılaştırılmıştır. Aslanoğlu, kesin bir karara varmak için de 650'ye yakın cönk ve mecmua incelemesi yapmış; bunlar içerisinde Pir Sultan Abdallara ait toplam 427 adet şiirden 161 tanesinin Banazlı Pir Sultan'a ait olduğunu tespit etmiştir. İncelemiş olduğu bu şiirleri de hece sayılarına göre tasnif etmiştir. Ayrıca incelediği 9 şiirin de hangi şaire ait olduğu net olarak anlaşılamadığı için "*Şüpheli Şiirler*" diyerek ayrı bir başlık altında değerlendirmiştir.

Kitabında yer alan "*Hızır Paşa Kimdir?*" adlı bölümde, "*Başbakanlık Arşivi mühimme defterlerinden Divan-ı Hümayun Rüus Defteri, genel sayı: 208, özel sayı: 1; Sivas Şer'iyeye Sicili; Hüseyin Hüsamettin'in Amasya Tarihi; Ali Mustafa Efendi'nin Kühn-ül Ahbar; Selanikî Tarihi, Amasya Tarihi...*" gibi kaynakları birer birer tarayarak Banazlı Pir Sultan'ın ölüm tarihi konusunda 1547-1551 veya 1587-1591 yılları arasında idam edilebileceği tahmininde bulunmuştur. Aslanoğlu, *Türk Kültürü* dergisinde kaleme aldığı bir makalesinde bu konuyla ilgili olarak; "*Pir Sultan'ı astıran Hızır Paşa'nın yanlış tanıtıldığı ve bu konuyla ilgili olarak ilk araştırmayı Fuad Köprülü'nün sadece Naima Tarihi'ni inceleyerek karar verdiğini, ondan sonraki araştırmacıların da başka zahmete girmeden aynı bilgiyi tekrar ettiğini*" (Aslanoğlu 1981: 38) ifade etmiştir. Gerçek Hızır Paşa'nın kim olduğuna dair Amasya ve Selanikî tarihlerini araştırarak "*Amasya Tarihi'ne göre Deli Hızır Paşa; Selanikî'ye göre de Divane lakaplı Hızır Paşa*" (Aslanoğlu 1981: 38) olması gerektiğini belgeler ışığında anlatmıştır.

Aslanoğlu, asılma hadisesi ile ilgili olarak da Pir Sultan'ın yaşadığı dönemde kayda değer bir hareketin olmadığı, bu nedenle isyana katılmadığını veya öncülük yapmasının mümkün olmadığını (1981: 37) söylemektedir.

*"Pir elinden bâde içtim,
Doğdum elinize düştüm,
Ak cenneti gördüm geçtim,
Hünkâr Hacı Bektaş Veli"*

Bu durumda Hacı Bektaş-ı Veli'den Pir dolusu bade içen Pir Sultan, er dolusu bade içen Köroğlu gibi haksızlığa güç ile karşılık vermemiş fakat Türkmen halkına yapılan haksızlığı;

*"Bu yıl bu dağların karı erimez
Eser bad-ı saba yel bozuk bozuk
Türkmen kalkıp yaylasına yürümez
Dağılmış aşiret il bozuk bozuk."*
dizeleriyle de eleştirmiştir.

⁶ *İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, Alevîlerce en çok kabul gören eserler arasındadır. Bu eser, hem buyruk hem de menakıp olarak anılmaktadır. Alanla ilgili önemli yayınlar yapan Fuat Bozkurt, hazırladığı buyruğun başında, Alevîler arasında İmam Cafer'in yazdığına inanılan *Buyruk*'un, Abdülbaki Gölpınarlı'nın görüşlerine dayanarak gerçek adının *Menakıb-ı Esrar Behçet'ül Ahrar* olduğunu ve yazarının Bisatî adında biri olduğunu söyler (Kılınç 2008: 87).

İdamına sebep olan hadise ise o dönemde Şah İsmail'in ani bir baskınla Tokat ve Sivas'ı yağma etmesi, ekinleri dahi yakıp halkı açlığa sürüklemesi sonucu ortaya atılan fitne fesadın Osmanlı'daki idarecilerin dikkatini olumsuz yöne çekmesi ile olmuştur (Aslanoğlu 1981: 37).

Aslanoğlu, Pir Sultan'ın ve yöre halkının bir sebep bulunarak idam edilmesiyle ilgili yazılan fermanları da tespit etmiştir. Bu fermanlardan biri şöyledir:

"2 Şubat 1577

Rum Beylerbeyine hüküm.

Kangallı ve Alıpınar ahalisinin ekserisi İran'a meyil ve muhabbet üzre olduğu bildirilmekle bu gibileri tahkik edip tahakkuk ettikde başka bir bahane ile katlolmaları hakkında (Aslanoğlu 2000: 49). Bu fermanın Sivas ve çevresinde yaşayan Türkmen Alevilerinin her fırsatta başkaldırı için körüklendiğini ve çeşitli propagandalarla devlete şikâyet edildiklerini anlaşılmaktadır.

Diğer fermanında ise "yöre ahalisinin Rafizî (Şiiliğin bir kolu) olduğuna şüphe duysalar dahi müttehem (suçlu) olarak ilan edilip Kıbrıs'a sürgüne gönderilmeleri" (Aslanoğlu 2000: 50) gerektiği yazılmaktadır. Burada dikkat edilmesi gereken "Ya katledilmeleri, ya da sürgüne gönderilmeleri" cümlesidir. Bu fermanlarda bir topluluğun, düşüncesinden dolayı yok edilmeye çalışılması gibi çok ağır yaptırımların olduğu anlaşılmaktadır. Ortada dolaşan dedikodularla birlikte bu yaptırımları yaptıran da Türk; yaptırımlarla karşı karşıya kalan da bu kadim coğrafyada yaşayan Türklerdir. Aslında bu Türkmen coğrafyasında büyük bir topluluğun katledilmesi veya sürgüne gönderilmesi yerine millet kavramını ön plana alarak daha olumlu yaptırımların olması gerekirdi. Burada, Rafizîlik'ten kastedilen Safevî Devleti'dir ve yönetenler de Türkmen'dir. Savaşılan bu devlette "oku atan da yiye de Türkmen'dir. Otlukbeli, Mercidabık, Ridaniye, Ankara, Köseadağ, Çaldıran savaşlarında aynı durum söz konusu olmuştur. Hâlbuki Türklerin ortak kökenlerini temsil eden Kül Tigin Yazıtı'nda Tanrı'nın (veya gök) her şeyi kuşatan bir varlık olduğu ve dolayısıyla "Bir"lik düşüncesiyle karşılaşıyoruz" (Çiçekdağı 2017: 186). Her yeri kuşatan Tanrı düşüncesinin de tasavvufu, Alevî-Bektaşî düşüncesiyle, nihayetinde Yeniplatonicizm ile olan benzerliği bir yandan, az önce belirtilen farklı Türk topluluklarının bu köken birliği ise diğer yandan Türklerde bir aynılık doğurmasına rağmen tarihimizdeki bu acı durum oldukça trajiktir.

Aslanoğlu, çalışmalarına ek olarak Sadettin Nüzhet Ergun (1929), Sabahattin Eyüboğlu (1977), Pertev Naili Boratav ve Abdülbaki Gölpınarlı'nın beraber hazırladığı (1943), ayrıca Gölpınarlı'nın tek başına yayımladığı (1953) ve Cahit Öztelli'nin Pir Sultan Abdal (1971) ile ilgili çalışmalarını titizlikle incelemiştir. Bu inceleme sonucunda Cahit Öztelli'nin ısrarla ileri sürdüğü şu cümlelere dikkat çekmiştir: "Pir Sultan gibi yaman bir uyarıcının elbette yardımcıları olması olağandır. Bunlardan ikisinin adı biliniyor. Biri Kul Himmet, diğeri Kul Hüseyin" (Öztelli 2000: 55) sözlerine cevap olarak, "Osmanlı tarihinde bir zorbanın yardımcısı olduğunu biliyoruz ama bir şairin yardımcısı olduğunu daha yeni işitiyoruz. Bildiğimize göre bir şairin ya ustası olur, ya çırağı. Galiba Öztelli, Pir Sultan'a bir başkaldırı hazırlatıyor olmalı ki, Kul Himmet ve Kul Hüseyin'i yardımcı seçmiş" demektedir. Ayrıca Öztelli'nin Kul Himmet'in;

"Bir sözüüm var tutana

Er odur haktan utana

Kul olmuşuz Pir Sultan'a

Eşiği de kablegâhtır" (Aslanoğlu 2000: 55)

dizelerinden Kul Himmet’in müritlik iddiasını ortaya atmasını da “Defalarca söylendi ve yazıldı. Buradaki şair Pir Sultan değil, ermiş bir kişi olan din adamıdır. Yani herhangi ‘bir Sultan’dır” (Aslanoğlu 2000: 55) diyerek tenkit etmiştir.

Aslanoğlu, yanlış anlaşılmalardan biri de Sadettin Nüzhet Ergun’un;

*“Aşk oduna ciğerciği dağlıyım
Boş değilim bir ikrara bağlıyım
Abdal Pir Sultan’ın abdal oğluyum
Adım Pir Muhammet pirim Ali’dir”*

dörtlülüğüne dikkat çekerek Pir Sultan’ın Muhammet adında bir oğlu olduğunu (Aslanoğlu 1981: 40) ve diğer araştırmacıların da aynen tekrar ettiğini söyler. Aslanoğlu da Pir Muhammed’in;

*“Sene bin iki yüz yirmi yedi yazıldı
Allah bir Muhammet Al(i) Allah Allah
Cihan harap oldu yaman bozuldu
Elinde Zülfikar çal Allah Allah”* (Aslanoğlu 1981:40)

dizelerini örnek vererek bu dizelerin Miladi tarih 1812 yılında söylendiğini ve bu kişinin Pir Sultan’ın oğlu olamayacağını tespit etmiştir.

Pir Sultan Abdal’in yetiştiği ve ustalaştığı çevreyle ilgili olarak bir geleneğin varlığını, o dönemin ilk temsilcilerinden olduğu anlaşılmaktadır. Sivas; Kul Hüseyin, Pir Ali, Pir Gaib Abdal... gibi önemli temsilcilere sahiptir (URL 3). Bu şairlerin yaşadığı dönemler, o yörelerde geleneğin çok güçlü olduğunu göstermektedir.

Aslanoğlu bu çalışmasında “Pir ve Şah” kelimelerine de açıklık getirirken Pir Sultan’ın Hz. Ali’yi candan sevdiğini ve adını da Hz. Muhammet’le birlikte andığını; Muhammet’i mürşit, Ali’yi de rehber bildiğini şu dizelerle örneklemiştir:

“Mürşidim Muhammed buldum yolumu

Rehberim Ali’dir verdim elimi” (Aslanoğlu 2000: 58)

Pir Sultan bir şiirinde “Batın erenlerinden ‘Sultan-Server’” derken Hz. Ali’den bahsetmiş ve dizelerin devamında da doluyu onun elinden içip kendinden geçtiğini söylemiştir (Aslanoğlu 2000 180). Bazen “Pir” veya “Şah” kelimelerini, “Şahım birdir bin bir dona bürünür” (Aslanoğlu 2000: 97) dizelerinde olduğu gibi Hacı Bektaş-ı Veli’ye hitap ettiği de olur. Çünkü bin bir dondan baş gösteren Ali, bazen Hacı Bektaş-ı Veli kılığında girer. Bu bakımdan ha Ali, ha Hacı Bektaş-ı Veli ikisi de birdir (Aslanoğlu 2000: 59).

Bazen şiirlerini okurken her “Şah” sözünden İran şahlarını kastettiğini düşünülebilir. Ancak Aslanoğlu, “Şah” kelimesinin, İran hükümdarları ve eşkıya reislerine denildiğini (2000: 59); bu nedenle diğer şahları ağzına almadığını, onun şah olarak sadece Hz. Ali’yi gördüğünü “Hem Muhammed, Şah Ali’yi gözledi” (2000: 140) dizelerini örnekendirerek anlatmıştır. Aslanoğlu, Pir Sultan’ın diğer İran şahlarından bahsetmeyişi, onları sevmediğinden veya Osmanlı Padişah ve yöneticilerine sempatisinden olmadığını sadece Yavuz Sultan Selim’in Şah İsmail’i

yenmesine eseflendiğini, “*Tilki kovdu ülkesinden aslanı*” ve “*Sarı gebe telef etti şahanı*” (Aslanoğlu 2000: 99) dizeleriyle izah etmiştir.

Pir Sultan’ın şiirlerinde dikkatimizi en fazla çeken ve tek ayak olarak kullanılan;

*“Hızır Paşa bizi berdar etmeden
Açılın kapılar Şah’a gidelim
Siyaset günleri gelip yetmeden
Açılın kapılar Şah’a gidelim”* (Aslanoğlu 2000: 130)

dizeleridir. Bu tek ayakları Banazlı Pir Sultan’da ve Divriği yöresindeki Pir Sultan Abdal mahlaslı şairde de görülmektedir (Aslanoğlu 2000: 287). Her iki şairde bu ilk dörtlük ortak iken diğer dörtlükler farklıdır. Yine;

*“Dost elinden dolu içmiş deliyim
Üstü kan köpüklü meşe seliyim
Ben bir yol oğluyum yol sefiliyim
Ben de bu yayladan Şah’a giderim”* (Aslanoğlu 2000: 290)

dizelerindeki, yine tek ayaklı “*Ben de bu yayladan Şah’a giderim*” şiirini yıllarca derslerde okuyup incelemesini yapmış iken bu dizelerin sahibinin Banazlı Pir Sultan değil, yine Divriği yöresindeki Pir Sultan Abdal mahlaslı şairin söylediğini de öğrenmiş bulunmaktayız.

Aslanoğlu, “*Her şair başlangıçta kendisinden daha kudretli olanların etkisi altında kalır. Hatta bir süre onların ağzıyla konuşur... Bu gelenek içerisinde Pir Sultan’ı yetiştiren bir ustanın olup olmadığını net olarak bilemiyoruz. Yalnızca kimlerin etkisi altında kaldığı malûm; bunlar, Dede Korkut, Yunus Emre, Kaygusuz Abdal, Hatayî vb.*” (2000: 62) demekte ve bunu örneklerle desteklemektedir. Etkilenme konusundaki sözlerinin biraz zorlama gibi görünmektedir. Bahtiyar Vahabzade’nin Nesimî ve Fuzulî’nin eserlerini “*Ölü Edebiyat*” olarak hesap eden İsmet Zeki Eyüboğlu’na *Yél Gayadan Ne Aparar?* (Vahapzade 1972: 203) diyerek verdiği cevap, Anadolu’da “*Yel kayadan ne koparır*” şeklinde söylenmektedir. Yine bir Uygur atasözünde geçen “*Keyik nece yol bilse avcı anca al bilir*” (Ölmez 2009: 58) sözü, Anadolu’da “*Tilki ne kadar yol bilse, avcı o kadar hile bilir*” olarak söylenmektedir. Özbek atasözünde geçen “*Oting o’limi itning bayrami*” sözü Türkiye Türkçesinde “*Atın ölümü itin bayramı*” olarak geçmektedir (Giray 2021: 167). Veya daha ileriye gidilirse Yakutçada “*Abaahını abaahı siebet*” (Ölmez 2009: 67) (*Şeytan şeytani yemez*) anlamındaki bu söz Anadolu’da “*İt, iti ısırmaz*” olarak geçmektedir. Kullanılan kelimeler Türkçedir. Dolayısıyla Yunus Emre ve Pir Sultan’ın kullandıkları da tertemiz Anadolu Türkçesidir. Bu nedenle aynı dili kullanan toplulukların farklı zaman ve yerlerde benzer sözleri söylemesi olağandır. Pir Sultan’ın Dedem Korkut’ta geçen bir sözü söylemesi için mutlaka dinlemiş olmasına gerek yoktur.

Pir Sultan Abdal’ın 161 şiiri hece sayısı bakımından incelendiğinde; 112 şiiri 11’li, 46 şiiri semai tarzında, iki şiiri de 7’li hece ile yazılmıştır. Şiirleri konu olarak incelendiğinde 78 şiirinde din büyüklerinden ve dini konulardan bahsettiği görülmektedir. Bu din büyükleri ise Hz. Ali, Hz. Muhammet, Hacı Bektaş-ı Veli, İmam Hasan, İmam Hüseyin ve On iki İmamdır. Bu önemli şahsiyetler içerisinde de en fazla Hz. Ali ve Hz. Muhammet’ten bahsedilmiştir. 15 şiirinde Allah aşkı, 9 şiirinde bülbül-gönül ilişkisi, 6 şiirinde üzüntü, 6 şiiri Yezit, 4 şiirinde nasihat, 3 şiirinde

Hak âşığı, 3 şiirinde eseflenme, 3 şiirinde tambura, 2 şiirinde pişmanlık, 4 şiirinde Şah İsmail, 2 şiirinde Hızır Paşa'dan bahsetmiştir. Diğer şiirlerinde ise gönül, dostluk, kendini bilmek, aman dilemek, Derviş selamı, Kerbela, insan hayatı, gurbet, sabır, toprak, azla yetinmek, rıza lokması, zamane, insanoğlu, dört kapı kırk makam, kadılar, sitem, kararlılık, turna, Nevruz, cefa, sofu, nefis, iman ve sarıçığdemden bahsetmiştir. 2 şiirinde de Hatayî mahlaslı Şah İsmail'in şiirlerine benzek yapmıştır.

Yaşadığı dönemin bütün sıkıntılarını Pir Sultan'ın şiirlerinde görülebilir. O zaman Pir Sultan kimdir? sorusuna da cevap vermek gerekir. Aslanoğlu, Banazlı Pir Sultan'ın toplumumuzdaki gerçek değerini belirtmek kaydıyla, eserinin "Takdim Bölümü"nde;

"[...] Kendi düşüncesine uygun bir âsi ile hükümete başkaldıran bir zorba, haksızlığa ve zulme karşı mücadele eden bir fedaî, İran Şahı ile işbirliği yapıp Alevîlerin yoğun olduğu Doğu Anadolu'yu İran'a bağlamak isteyen bir Safevî hayranı ve bu uğurda asılmayı dahi göze alan efsanevî bir kahraman haline getirildi. Kim getirdi? Gözüne kestirdiği herkesi kendi safına çekmeyi âdet haline getiren o, şu, bu...

Aslında Pir Sultan, bunların hiçbiri değil. O, bütün günahı Hz. Ali ve On iki İmam sevgisiyle sarhoş, Alevîlik kurallarına açık ve seçik bir dille anlatan günlük yaşamını kendi haliyle sürdürmeye gayret eden coşkulu bir saz şairidir" (Aslanoğlu 2000: 15)

diyerek Pir Sultan'ın değerini ve tarihteki yerini belirtmiştir.

Ne var ki, geçmiş tarihlerde görüldüğü gibi, topluma mal olmuş birini öldürmek hiçbir zaman çözüm olmamaktadır. Hallac-ı Mansur⁷ ki "Ene'l Hak" dememiştir, Nesimî,⁸ Nefî⁹ ve

⁷ Bu konu ile ilgili çalışanlardan biri de Katolik bir İslam âlimi Louis Massignon'dur. "Hallac-ı Mansur'un Çilesi İslam'ın Mistik Şehidi" (1994) adı altında bir doktora çalışması yapmıştır. "Allah'a kavuşmak için iki rekât namaz da yeter. Ancak böyle bir namaz için abdesti, insanın kendi kanyla alması gerekir" sözlerine kazı yaparken kırk bir testi üzerinde rastladığında onu "Şehit bir Veli" olarak düşünür. Annemarie Schimmel, "Hallac "Kurtarın Beni Tanrı'dan" adlı eserinde "İçimde Allah var, beni öldürün ki, Allah'tan kurtulayım" dediğini ve Arapların da "Mansur ben Allah'ım" diye anlamlandırıldığını yazmaktadır (2009). Konu ile ilgili olarak Yaşar Nuri Öztürk (2011), Baki Yaşa Altınok (2013), Niyazi Öktem (2011) gibi değerli bilim adamları çalışmış; fakat bunları okuduğumuzda konu ile ilgili olarak hiçbir izahat bulamadık. Hatta Yunus Emre'nin bir dörtlüğünde de "Ene'l Hak" kelimesi geçmektedir.

*Vahdetin şarabından
Bir cur'a nuş edeyim
Enel-Hak çağıruban
Dara gireyim Mevla*

Anlaşıldığı gibi Mansur'un idam edildiği 922 tarihinden günümüze kadar bu yanlış anlaşılma devam etmektedir.

⁸ Rivayet ederler ki Şer'i Kadı'nın fetvasına uygun olarak Nesimî'nin derisi soyulunca, dökülen kan sonucunda yüzü sararır. Muhalifler, yüzünün sarardığını görünce onu kınarlar ve bunu bir korkaklık alameti olarak bilirler. Nesimî onlara cevap olarak şöyle der: "Ben sevgi göğünün güneşinin kendisiyim. Aşk matla'ndan (doğuş yeri) doğmuştum. Şimdi güneşin batına zamanıdır. Güneş batma vaktinde sararır. Bundan dolayı bu hale geldim" (Karabey, 1972: 72).

⁹ Erzurumlu Nefî birçok kaynağa göre 1635 yılında odunlukta kementle boğularak idam edilmiştir. Boğularak öldürüldüğü konusu pek çok kaynakta yer almaktadır. Nâimâ'nın eserinde yer alan bilgiye göre; Nefî'nin bir daha hiciv yapmayacağına dair söz vermesine rağmen Bayram Paşa'yı hicvetmesi ve bunu

Figânî¹⁰ gibi önemli şahsiyetlerin katledilmesi, onları tümüyle ortadan kaldırmayıp aksine daha büyük yapmaktadır.

Pir Sultan Abdal daha fazla anlaşılacak isteniyorsa öncelikle o dönemin Doğu Anadolu’daki toplum yapısını, öncesi ve sonrasıyla iyi irdelemek gerekir. Bu yerler, Türkmen coğrafyası dâhilindedir. Şehirlerde yaşayanlara Türk; köylere yerleşmiş ve hayvancılıkla uğraşarak geleneksel yaşantısını devam edenlere Türkmen denilmekteydi. “13. yüzyılda Moğolların gelmesi üzerine Horasan, Azerbaycan ve Irâk-ı Acem’de yaşayan Türkmenlerin büyük çoğunluğu Anadolu’ya göç etmiştir” (URL.4). Bu bölgede Akkoyunlular, Karakoyunlular, biraz güneyinde Dulkadiroğulları, Ramazanoğulları, kuzeyde Canikoğulları, bunlar hepsi Türkmen beyliği ise bunlar içinde yer alan Sivas, Tunceli Amasya, Tokat, Çorum, Develi, Karahisar, Ankara, Zile, Canik Ürgüp, Niğde, Aksaray, Erzincan, Darende ve Kayseri (Öztuna 2005: 51) Türkmenlerin hâkimiyetindeydi. Bu bölgeler 1514 yılında resmen Osmanlı’nın eline geçmesinden sonra da Türkmen toplulukları sosyal hayatlarını devam ettirmekteydi. Bu konu ile ilgili olarak Osmanlı Divan Kâtibi Celalzade Mustafa’nın *Tabakatü’l-Memalik ve Derecatü’l-Mesalik* adlı eserinde “*mukeddema (öncelikli olarak) ol memleketler Türkman elinden fetholunmağla tâife-i mezbûrenin (adı geçen tarafın) timarları ve dirlikleri alınıp havass-ı hümâyun¹¹ için zaptolunmuştu; evbaş-ı memleket (memleketin serserileri) esbab-ı maaştan mahrum olmağın (olması sebebiyle) bizzarure (zorunlu olarak) fesada ikdam ve mübaşeret eylemişlerdi (girişmişlerdi)*” (Nişancızade 2011: 29-33) diyerek buraların Türkmen bölgesi olduğunu ve vergiye bağlandıklarını söylemiştir. Bu fetihten sonra Osmanlı, sosyal ve iktisadi hayatına devam eden Türkmenlerin yetiştirmiş oldukları hayvanlarla ilgili olarak yeniden bir iktisadi düzenlemeye gidilmiş, devleti arkasına alan aracı taşeronlar vasıtasıyla da iltizam¹² usulü vergiye bağlamıştır. Halil İnalçık *Devlet-i Aliye* kitabında bu döneme ait olarak; “*Osmanlı Devleti merkezîyetçi bir devlet haline gelince bu Türkmen aşiretlerinin hareketlerini gittikçe daha da fazla kontrol altına almak istemiş. Vergi tahrir defterlerine geçirmişti. Bu boy beylerinin idaresinde bağımsız hayat süren ve hayvancılık ekonomisinin gereklerine uyan bu aşiretler merkezi idareyi dayanılmaz bir baskı ve zulüm idaresi olarak hissediyorlardı*” (İnalçık 2014: 135) demektedir. Yani bu aşiretlerin isyan etmesi için türlü gerekçeleri vardı.

---

padişaha iletmeleri sonucu öldürüldüğü söylenmektedir. Padişah için yazdığı bir dörtlük yüzünden de idam edilmiş olabileceğini dile getirir (İpekten 2016: 55).

¹⁰ Figânî, İbrahim Paşa’ya “*Dü İbrâhîm âmed be-deyr-i cihan/Yeki büt-şikest ü yeki büt-nişân*” (Kaya 2007: 59) deyip hakaret ettiği için öldürüldüğü söylenmektedir.

¹¹ Osmanlılarda padişaha, hânedan mensuplarına, yüksek devlet görevlilerine ait şahsî mülk, arazi, yıllık gelir ve dirlikler için kullanılan bir terim (URL.2).

¹² İltizam, Osmanlı devlet gelirlerinden bir kısmının, belli bir bedel karşılığında, devlet tarafından kişilere devredilerek toplanması demektir. Vergiyi toplamayı üstlenen kişiye “mültezim” denirdi. Mültezimler bir tür müteahhitti. Arttırma sonucu iltizamı üstlenen mültezim, böylece devlete karşı belli bir ödeme yapmayı taahhüt ederdi. Orta Çağ’da Fransa ve Almanya’da da uygulanan iltizam sistemi, Osmanlı İmparatorluğu’nda yıllık olarak eyaletlerde uygulanırdı. 16. yüzyılın sonlarından itibaren, uzun süren savaşlar ve ticaret yollarının değişmesi Osmanlı İmparatorluğu’nun ekonomisini bozarak hazinede nakit para açığına sebep oldu. Bu nedenle Tımar sisteminin uygulandığı eyaletlerde de iltizam uygulanmaya başlandı ve Tımar sistemi bozuldu (URL.6).

İltizam usulü vergide halktan zorla vergi alınmaya çalışması neticesinde birtakım isyanlar ortaya çıkmıştır. Çünkü "*Rüşvet almadan bir iş yapmazlar*" (Çelebioğlu 2020: 94) dizelerinde olduğu gibi hiçbir iş yapmadan halktan zorla vergi toplamak birtakım isyanlara sebep olmuştur. Bu nedenle 16 yüzyıl, isyanlar yüzyılıdır. Bu yüzyılda çıkan ayaklanmaları zincirleme olarak anlatmak daha açıklayıcı olacaktır. 1519 yılındaki Bozoklu Şeyh Celal Ayaklanması'nın en büyük sebebi vergi zulmünden kaynaklanan bir isyan olmasıdır. Halk bu isyana destek vermiştir. Osmanlı tarihçilerinin iddiasına göre Şeyh Celal, Kızılbaş eğilimlilerden büyük bir kitleyi arkasına almıştır (Aktan vd. 2002: 12). 1525 yılındaki Baba Zünnun Ayaklanması'nı İbrahim Peçevi şöyle anlatır:

"Sülünöglü'nün tasarrufunda olan mezraya iki yüz akçe vergi yazarlar. Sülünöglü, bu paradan 100 akçesinin başışlanmasını ve yalnız ve yalnız yüzünün alınmasını rica etse de dinlemezler. Sülünöglü ise bu verginin düşürülmesi isteğinde direnir. En sonunda öfkelenen görevliler, Sülünöglü'nün adamlarından birini yakalayıp uzun sakalını keserler ve işkence ederler Rica ve yakarmaları kabul olunmadığından gayri böyle bir ihanete de uğrarlar. İşte bu yüzden ayaklanırlar" (Peçevi 1981: 90-91).

Görüldüğü gibi bir onur isyanı olarak çıkmıştır. Yine İbrahim Peçevi 1527 yılında çıkan Kalender Şah Ayaklanması'ndan bahsederken, "*Hacı Bektaş-ı Veli torunlarından Kalender Şah o kadar güç ve itibar kazandı ki o kadar kalabalık bir toplumun başı oldu ki böylesi hiçbir isyancıya nasip olmuş değildi. Âşık ve Abdal diye anılan ne kadar isyanı ve ameli bozuk kimseler var idiyse yanına toplanıp 20-30 bin kadar eşkıyadan oluşan bir çete meydana geldi*" (Peçevi 1981: 93) demektedir. Bunlar içerisinde Türkmenler çoğunlukta idi. Çünkü "*Türkmen vilayeti Osmanlı tarafından fethedildiği zaman çok kimselerin tımarları ellerinden alınmış ve bunlar padişah haslarına eklenmişti*" (Peçevi 1981: 94). Buradan da tımarları elinden alınan halkın isyandan başka yapabileceği şeyin olmadığını ve hükümete karşı birlik içerisinde olmaları gerektiği anlaşılmaktadır. Bektaşî olan Kalender Şah'ın Alevîlerle birleşmesi sonucu da o tarihten günümüze kadar "*Alevî-Bektaşî*" kelimelerinin bir arada kullanılmaya başlandığını görülmektedir. Pir Sultan'ın "*Dönen dönsün ben dönmezem yolumdan*" dizeleri ile inancı için yoldan dönmeme ve direnme kararlılığı göstererek Pargalı'nın Türkmen Beylerini kandırıp yanına çekmesi sonucu söylenmiştir.

1598 yılındaki Karayazıcı İsyanı ise "*Özellikle 1550'li yıllardan sonra ehl-i örfün reyaya yönelik zulmü ve angaryaları artarak devam ettiği için çıkan bir isyandır*" (Aktan vd. 2002: 14).

Zulümler 17. yüzyılda da devam ederek etmiştir. Osmanlı devlet adamı Koçi Bey'in VI. Murad'a sunduğu risalede,

"[...] Velhasıl şimdiki halde reaya fukarasına olan zulüm, hiçbir tarihte, hiçbir iklimde hiçbir padişah memleketinde olmamıştır. İslam ülkelerinde bir memlekette zerre kadar bir kimseye zulüm olsa, ceza gününde (kıyamette) padişahın sorulur. Vezirlerden sorulmaz. 'Ben onlara sipariş ettim' demek, Cenab-ı Hakk'ın huzurunda cevap olmaz. Zavallıların gözyaşları dünyayı fenalığa boğar" (Aktan vd. 2002: 11) diyerek zor durumda olan hayvancılık ve ziraatla geçinenleri rahat bırakmalarını istemiştir.

Kâtip Çelebi, “Düsturü’i Amel-li-İslahî’l” Halel adlı eserinde “Tıpkı beden gibi sosyal unsurlar arasında da bir âhenk sağlanması, her sınıf ve zümrenin kendisinden beklenen fonksiyonları gerçekleştirebilmesi için mevcut imkân ve fırsatların adalete uygun şekilde hazırlanması gerektiği”ni (URL.5.) ifade eder.

Türkmen Alevîlerinin isyandan başka tepki gösterdiği Kızılbaş kelimesidir. Alevîler hiçbir zaman Kızılbaş olmaktan utanç ve küçüklük duymamıştır. Sadece kelimenin onlara yapılan hakaret anlamında kullanılmasına kızarlar. Çok yaygın bir söz vardır; “Alevîler bir tokat atarsan diğer yüzünü çevirir. İncinsen de incitme” düşüncesi hâkimdir. Bu düşüncenin Koca Yunus’un “Gelin canlar bir olalım, işi kolay kılalım, sevelim sevelelim, dünya kimseye kalmaz” dizelerinde verilmek istenen düşünceden hiçbir farkı yoktur. Kaldı ki Alevî düşüncesi sevgi, paylaşma gibi değerlerin yanı sıra tıpkı tasavvufî düşüncelerde olduğu gibi asıl olarak varlıktaki birliği savunur (Çiçekdağı 2018: 225-234).

Anadolu’da bulunan bu Türkmen halkına bugün Kızılbaş değil Alevî denilmektedir. Sebebi ise, onlara yapılan iftiradan dolayı yılların getirdiği kötü hatıralardır. Bunların büyük çoğunluğu Akkoyunlu Türkmenleridir. Bir kısmı da Anadolu Türküdür. Bu konuda Hüseyin Nihal Atsız’ın hazırlamış olduğu, Âşıkpaşaoğlu’nun *Tevarih-i Al-i Osman* adlı eserinde geleneksel olarak giyilen kızıl börk ile ilgili şunları anlatmaktadır:

“Orhan Gazi, babası Osman Gazi gibi kızıl börk giyiyor ve askerine de giydiriyordu. Kardeşi Alâeddin Paşa, bu konuda kendisine şu öğüdü verir:

-Han’ım! Senin askerine bir alamet koyalım ki, başka askerlerde olmasın, dedikten sonra,

-Kardeş! Her ne ki sen dersen ben onu kabul ederim.” demesi üzerine Alâeddin Paşa,

-Etraftaki beylerin börkleri kızıldır. Seninki ak olsun, der.

Bunun üzerine Orhan Gazi, Bilecik’te ak börk işlenmesini emretmiştir (Âşıkpaşaoğlu 1949: 117).

Diğer bir görüş de Şey Haydar’ın giydiği on iki dizimli kızıl bir taç (Fığlalı 2021: 12) olmasıdır.

Osmanlı ulemaları sadece Türkmen, Alevî, Alevî-Bektaşîlerle ilgili olarak olumsuz konuşmamış, bunlara Türkleri de eklemiştir. “*Etrâk-i bî idrak*” tamlaması bu dönemde padişah hocalığı yapan, şeyhülislâmlık makamına kadar yükselen, aynı zamanda siyasî meselelere karışarak dönemin önde gelen simaları arasında yer alan Hoca Sadettin Efendi (URL.1) tarafından söylenmiştir. Safevî Devleti kurulduğunda Osmanlı sarayında tarih yazıcısı olarak çalışan Hoca Sadettin, *Tâcü’t-Tevârih*’inde geçen bir şiirinde Şah İsmail’i yererken bunlara Türkleri de katarak akılsızlıkla itham etmiştir:

*“Başına tac aldı çıkdı ol pelîd (pis)
İdi bî-idrak Etrâk’i mürid” (URL.1).*

Bu aşığılama ve verginin fazlalığı bölgede yaşayan insanlarda doğal olarak bir öfke birikimine sebep olduğundan "*Şah'a gidelim*" sözü boşuna söylenmemiştir.

Hoca Sadettin, Şah Kulu isyanını anlatırken de Teke halkına, "*ol diyar etrâkının vücûd-ı nâ-pâkı levs-i tabî ile mülevves olub...*" (Bulut 2005: 188) sözleriyle hakaret etmiştir. Yine "*Yörük ne bilir bayramı, höp höp içer ayrıntı*" sözleri de bu dönemde söylenmiş olması ihtimal dâhilindedir.

Yukarıda anlatılanlarda herhangi bir beis olmadığı gibi bu konularda yapılan haksızlıkları, her zaman ve her yerde gerektiğinde açılması ve anlatılması gerekir. Açılmasını ve anlaşılmasını engelleyenler de bir şekilde toplum içerisinde olması gereken huzuru engelleyerek olumsuzluklardan çıkar sağlıyor, demektir.

Sonuç

Edebiyatımızın nadide kitaplarından biri olan büyük bir emek ürünü *Pir Sultan Abdallar* kitabı, merhum İbrahim Aslanoğlu'nun uzun süre zarfında hazırlamış olduğu önemli bir çalışmadır. Pir Sultan'ı her yönüyle inceleyen bu değerli çalışma, birçok yönden tamamlayıcı bir özellik taşımaktadır. Elimizde mevcut olan 161 şiirlerinden anladığımız kadarıyla Pir Sultan Abdal, söylendiği gibi bir isyan ozanı değildir. Yapılan zulme karşı savaşı tercih etmeyip sabırla direnmeyle telkin eden bir anlayışın sembolü olmuştur.

Pir Sultan'da Allah sevgisi başta olmak üzere bütün insanlara barışı huzuru getiren bir anlayış ve mesaj vardır. Bugün Pir Sultan'ı kavganın şairi ve önderi gibi göstermek yanlıştır. Bu anlayış, Alevî İslam anlayışına uymamaktadır.

Yaşadığı dönem içerisinde Alevîler, İslam'ın gerçek anlamda en büyük savunucusu olmuştur. Alevîlerin "*incinsen de incitme*", "*her zaman insana yatırım yapmayı ön planda tutma*" ve Ebu'l Hayr'ın dediği gibi "*Gel ne olursan ol, yine gel*" düşüncesini içinde barındıran bu anlayışının sadece Anadolu'yu değil tüm dünyayı sarması gereken bir boyutta değerlendirilmesi gerekir. Alevîlik, Peygamber Efendimizin bir hadisinde "*Arap'ın Acem'e; Acem'in de Arap'a karşı bir üstünlüğü yoktur*" dediği gibi ırkçılığı şiddetle reddeder.

Siyasi olarak ırkçılığı ve mezhepçiliği menfaat uğruna devamlı körükleyip Osmanlı hükümdarlarını yanlı yöne sevk eden ulemalardan Nişancıade Celal, İbrahim Peçevi ve Hoca Sadettin'in bu anlayışı, aradan yüzyıllar geçse de Alevîlik felsefesini yıkamamıştır. Yaşanıldığı dönemde millet anlayışı bulunmamakla birlikte ümmet anlayışı içerisinde kendi milletine zulüm yapan ve bundan da taşeron zihniyeti adı altında zorla vergi alan bir yönetim, dünyada görülmemiştir. Bu savaşı çok sıkıntılı günler yaşamalarına rağmen sonuçta Türkmen Alevî-Bektaşî anlayışı, felsefesi ve hoşgörüsü kazanmıştır.

Kaynakça

- Aktan, Coşkun Can; Dileyici, Dilek; Saraç, Özgür (2002). "Osmanlı Tarihinde Vergi İsyanları". *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. C. 7. S. 2. ss. 1-20.
- Altınok, B. Yaşa (2013). *Ene'l Hak Şehidi Hallac-ı Mansur Tavasın*. Ankara: Sistem Ofset.
- Aslanoğlu, İbrahim (1981). "Pir Sultan Abdallar". *Türk Kültürü Dergisi*, S. 220. Yıl 19, ss. 36-41, Aslanoğlu, İbrahim (2000). *Pir Sultan Abdallar*, (3. Basım). İstanbul. Can Yayınları.
- Âşıkpaşaoğlu (1949). *Tevarih-i Al-i Osman*. (Haz.: H. Nihal Atsız) İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Boratav, Pertev Naili; Gölpınarlı, Abdülbaki (1943). *Pir Sultan Abdal*. Ankara Üniversitesi: DTCF Türk Dili ve Edebiyatı Enstitüsü Yayınları.
- Bulut, Hali İbrahim (2005). "Osmanlı-Safevî Mücadelesinde Ulemanın Rolü". *Dini Araştırmalar*. C. 7. Sayı 21. ss.179-195.
- Celâlzade, Mustafa (2011). *Tabakatü'l-Memalik ve Derecatü'l-Mesalik*, (Haz. Ayhan Yılmaz). İstanbul: Kariyer Yayıncılık.
- Çelebioğlu, Ayşe (2020). "Bâdeli Âşık Muhsin Küçükaltun'un Hayatı Sanatı ve Şiirleri". *Artvin Araştırmaları 2*, Artvin: Artvin Çoruh Üniversitesi Yayınları, ss. 93-119.
- Çiçekdağı, Caner (2017). "Kül Tigin Yazıtının Güney Yüzüne Felsefi Bir Bakış". *TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, C. 5. Sayı 11. ss. 182-195.
- Çiçekdağı, Caner (2018). "Tümel-Tikel-Evrensel", *Metafizik, Kavram ve Problemleriyle Varlık Felsefesi*, (Ed. A. Kadir Çüçen). Bursa: Sentez Yayıncılık.
- Ergun, Sadettin Nüzhet (1929). *XVII: Asır Şazairlerinden Pir Sultan Abdal*. İstanbul: Evkaf Matbaası.
- Eyüboğlu, Sabahattin (1977). *Pir Sultan Abdal*. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Eyüboğlu, Sabahattin (1977). *Pir Sultan Abdal*. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Fırlı, Ethem Ruhi (2021). *Türkiye'de Alevîlik Bektaşîlik*. İzmir: İlahiyat Vakfı Yayınları.
- Giray, Erhan (2021). *Abdulla Kahhar'ın Hikâyeciliği*. Konya: Çizgi Kitapevi.
- Gölpınarlı, Abdülbaki (1953). *Pir Sultan Abdal*. İstanbul: Varlık Yayınları.
- İnalcık, Halil (2014). *Devlet-i Aliyye*, (C. 2). İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- İpekten, Haluk (2016). *Nef'i Hayatı-Eserleri-Sanatı Bazı Şiirlerinin Açıklaması*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Karabey, Turgut (1972). *Nesimi Divanı. (Divan- Farisi-yi Nesimi)*. Bakü.
- Kaya, İ. Güven (2007). "Figâni'nin Ölümü ve Taşlıcalı Yahya Bey'in Bir Şiiri". *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 34, ss. 47-61.
- Kılınç, Aziz (2008). "Alevî Bektaşî Geleneğinde Vasiyet ve Buyruk Üzerine". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*. Sayı 45. ss. 83-95.

- Köse, Gamze (2018). *Sivas Folkloru Dergisi Kapsamında Yerel Türk Halkbilimi Dergiciliği ve Araştırmacılığı Geleneği*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Halkbilimi Anabilim Dalı.
- Massignon, Louis (1994). *Hallac-ı Mansur*, (Derleyen: Niyazi Öktem). İstanbul: Cem Yayınevi.
- Öktem, Niyazi (2011). *Hallac-ı Mansur Yaşamı Felsefesi Etkileri*. İstanbul: Horasan Yayınları.
- Ölmez, Mehmet (2009). "Tuva Atasözlerinden Seçmeler". *Sibirya İncelemeleri*. Sayı 4, C. 1, ss. 51-128.
- Özdemir, Mehmet (2013). "Dini-Tasavvufî Türk Edebiyatının Cuma Hutbelerinde Kullanımı ve Öğretici İşlevi". *Millî Folklor*, Cilt 25, Sayı 97, s. 76-90.
- Öztelli, Cahit (1971). *Pir Sultan Abdal*. İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Öztuna, Yılmaz (2005). *Devletler ve Hanedanlar*. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Öztürk, Yaşar Nuri (2011). *Hallac-ı Mansur: Darağacında Miraç*. İstanbul: Yeni Boyut Yayınları.
- Peçevi, İbrahim (1981). *Peçevi Tarihi*, (Cilt I), (Haz. Bekir Sıtkı Baykal). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Schimmel, Annemarie (2009). *HALLAC-Kurtarın Beni Tanrıdan*, (Çev. G. Ahmetcan Asena). İstanbul: Pan Yayıncılık.
- Vahapzade, Bahtiyar (1972). "Yél Gayadan Ne Aparar?". *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, Sayı 31, ss. 203-210.

Sanal Kaynaklar

- (URL.1) <https://islamansiklopedisi.org.tr/tacut-tevarih> [Erişim Tarihi: 01.09.2022].
- (URL.2) <https://islamansiklopedisi.org.tr/havass-i-humayun> [Erişim Tarihi: 21.10.2022].
- (URL.3) https://turkoloji.cu.edu.tr/dogan_kaya_sivas_asik_ilk_temsilciler [Erişim Tarihi: 21.10.2022].
- (URL.4) <https://islamansiklopedisi.org.tr/turkmenler> [Erişim Tarihi: 15.08.2022].
- (URL.5) <https://islamansiklopedisi.org.tr/dusturul-amel> [Erişim Tarihi: 23.10.2022].
- (URL.6) <https://tr.wikipedia.org/wiki/İtizam> [Erişim Tarihi:11.07.2022].